

Observații asupra aromânei scrise azi în România, Bulgaria, Albania, Grecia și Macedonia

Nistor BARDU
Mara Ioana GRĂDINARU

1. Este de acum bine cunoscut faptul că, dintre toate dialectele sud-dunărene ale limbii române, dialectul aromân este singurul care și-a dezvoltat o variantă literară sau, cel puțin, un început de variantă literară dialectală. În acest sens, în lucrarea sa *Istoria limbii române* (cea mai completă și mai interesantă lucrare de acest gen de la noi) G. Ivănescu face mai multe considerații și aprecieri asupra acestei realități culturale, lansând totodată conceptul de „dialect literar” sau de „limbă literară a unui dialect”¹. Luând în discuție, în lucrarea citată, „dialectele suddunărene în secolul al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului al XIX-lea” (cap. IV al Părții a VIII-a), autorul considera că, „scriindu-se macedoromâna cu litere grecești, se năștea *un nou dialect literar al limbii române, o nouă variantă literară a românei*”² (s.n., N.B.), iar mai departe (cap. II al Părții a X-a) preciza: „În epoca dintre 1878 și 1948 au existat și condițiile optime pentru dezvoltarea ca limbi literare a dialectelor macedoromân, meglenoromân și istroromân. Aceste forme scrise ale dialectelor în discuție nu erau însă adevărate limbi literare. Căci ele serveau numai ca organe de expresie ale literaturii beletristice, literatura scrisă în ele fiind ea însăși limitată la câteva genuri literare (poezie, nuvelă), la unele îndrumări în domeniul economic, la corespondență și la comunicarea în presă a unor știri”³. Dacă meglenoromâna și istroromâna n-au ajuns niciodată la stadiul de limbi literare autentice, aromâna, afirmă G. Ivănescu, datorită înființării și funcționării școlilor românești, încă din timpul lui Al.I. Cuza, în localitățile balcanice în care trăiau comunități compacte de aromâni, și-a creat o adevărată literatură în dialect, atingând nivelul unei „limbi literare dialectale macedoromâne cu funcție numai artistică”⁴. Concluzia autorului era însă că, la 1980, când apărea *Istoria limbii române* și când în Balcani nu mai funcționau școlile românești, iar aromânii nu mai studiau limba română literară, „literatura beletristică cultă aromână era pe cale de a apune, dacă nu cumva a apus de-a binelea”⁵.

Avea dreptate învățatul ieșean când se exprima astfel? La data respectivă sau în perioada imediat următoare, situația literaturii aromâne culte în România era oarecum alta. Chiar în ultimul deceniu al regimului comunist, scriitorii aromâni din România își

¹ G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Junimea, Iași, 1980, p. 633-635, 726-729.

² *Ibidem*, p. 633. Conceptul de „dialect literar” este aplicat de autor și în legătură cu dacoromâna, cf. idem, *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iași, 1947, p. 80-137, 368-387. Vezi și Gheorghe Caragianni, *Studii aromâne*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1999, p. 49-81 (*Despre supraviețuirea și vitalitatea aromânei*).

³ G. Ivănescu, *op. cit.*, p. 727.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, p. 729.

făceau auzită vocea în volume de autor sau în antologii în aromână. În 1983, Kira Iorgoveanu (n. 1948) publica volumul de versuri originale *Steauă di dor* (Editura Eminescu). După trei volume de poezii scrise în limba română literară, absolut remarcabile și remarcate ca atare la apariție, poetul Nicolae Caratană (1914-1992)⁶ scotea, în 1985, în aromână, volumul *Așteptu soarile* (Editura Litera). I-a urmat, în 1987, Mihai Prefți cu volumul *Durut iho. Poeme aromâne* (Editura Litera). O imagine elocventă a literaturii aromâne mai vechi și mai noi (mai exact a poeziei) aveau să ofere, în 1985, criticul literar Hristu Cândroveanu și poeta Kira Iorgoveanu în antologia *Un veac de poezie aromână*. Aici, alături de autori „clasiți”, precum Constantin Belimace, George Murnu, Nuși Tulliu, Nicolae Bartzaria, Zicu Araia, Marcu Beza, Nicolae Velo, Tache Caciona, Nida Boga, Ion Foti, George Perdichi (unii dintre ei scriind și în româna literară) ș.a., afirmați până la al II-lea război mondial și bine cunoscuți de publicul aromân din țară și din Balcani, unde funcționaseră școli românești, apăreau nume noi ca Nicolae Babu (1901-1967), Constantin Colimitra (1912-2001), Teohar Mihadaș (1918-1996), cunoscut până la această dată doar ca scriitor în româna literară⁷, Hristu Cândroveanu (n. 1928), Kira Iorgoveanu, Vasile Todi (n. 1958)⁸ etc.

Pe lângă acești autori, lingvistul român de origine aromână stabilit în Italia, Gh. Caragiani, în volumul său *Studii aromâne*, ia în discuție și scriitorii aromâni din alte țări balcanice: din Macedonia (fosta componentă a Yugoslaviei), pe Vanghea Mihanyi Steryu-Cociu (n. 1950), Dina Cuvata (n. 1952), Nico Oğacli, Branislav Ștefanovschi, Santa Djica, Vanghiu Zega și Gena Nakovska, iar din Grecia, pe Stavru Parțali, care, pe la 1987-1991, scria poezii în aromână cu litere grecești⁹.

⁶ Volumele de versuri antume ale lui Nicolae Caratană sunt: *Lampadoforie* (1972), *Lâna de aur* (1975), *Inscriptii rupestre* (1981), *Arbori* (Litera, 1989), iar postum, *Pod peste legende* (Cartea aromână, 1992). Tot postum apare și volumul de proză memorialistică *Memorii ghețimanică* (Ex Ponto, Constanța, 2000). Referințe privind activitatea și opera literară a lui Nicolae Caratană găsim la Nistor Bardu, *Virtuți poetice ale limbajului dialectal*, în „Tomis”, XX, nr. 12, dec. 1985, p. 7; Enache Puiu, *Istoria literaturii din Dobrogea*, Ex Ponto, Constanța, 2005, p. 472-476; Dina Cuvata, *Scriitori armâneshitsă*, 2001, s.v.

⁷ Menționăm următoarele titluri: poezie: *Ortodoxie păgână* (1947), *Țărâna serilor* (1967), *Reminiscente* (1968), *Elegii* (1971), *Trecerea pragurilor* (1972), *Pâinile punerii înainte* (1974), *Nimburi* (1976), *În lumina înserării* (1984), *Înstelatele oglinzi* (1984), *Orfica tăcere* (1988); proză: *Tărâmul izvoarelor* (1968), *Frumoasa risipă* (1980), *Înaltele acele vremi* (1987), *Pe muntele Ebal* (1990), *Pinii de pe Golna* (1993). După căderea comunismului, autorul a publicat în aromână volumul *Botsli di didindi* (1992), postum apărându-i *Oara di hari* (1998) și *Catreni* (1998), cf. Dina Cuvata, *op. cit.*, p. 38, s.v. Așadar, înainte de a publica în dialect, cei doi autori erau deja cunoscuți scriitorii români.

⁸ Cf. *Un veac de poezie aromână*, introducere și prezentările autorilor de Hristu Cândroveanu, ediție și note de Kira Iorgoveanu, transpuneri de Hristu Cândroveanu, Kira Iorgoveanu, București, Cartea Românească, 1985. Alte referințe despre scriitorii menționați, ca și despre alți autori aromâni, întâlnim la Tache Papahagi, *Antologie aromânească*, București, Casa Școalelor, 1922, Gheorghe Caragiani, *Studii aromâne*, p. 85-114 (studiul *Scriitori aromâni [macedoromâni]: Ce fel de literatură, ce fel de viitor?*). Cf. și *Ecou de cântec aromânesc*, Antologie – selecție, cuvânt înainte, notă, portrete de A. Nasta, postfață de V. Rusu, București, Editura Litera, 1985; *Mică antologie aromânească*, cu un studiu introductiv asupra aromânilor și a dialectului lor de Constantin Papanace, Editura Scara, București, 2001. Vezi și Dina Cuvata, *op. cit.* s.v.; idem, *Picurarlu di la Pind. Antologhia-a puiziiljei armânească* (sec. XIX și XX), Scopia, 2001.

⁹ Cf. Gheorghe Caragiani, *op. cit.*, p. 87-88, 92. Succinte date bibliografice despre toți acești autori, *passim*. Multe din informațiile sale sunt preluate din revista *Zborlu a nostru*, scoasă la Freiburg, în Germania, din 1984, de profesorul Vasile Barba.

Așadar, se pare că G. Ivănescu nu avea dreptate când își exprima temerea că literatura aromână va apune, iar ce s-a întâmplat după căderea comunismului în România și, într-o anumită măsură, în Balcani, avea să infirme și mai mult această previziune.

După decembrie 1989, în România, precum și în alte țări foste comuniste, ca Bulgaria și Albania, se poate spune că se produce un adevărat reviriment al scrisului în aromână. Autori cunoscuți, iar alții debutanți, de vârste diferite, între care și tineri, publică mai ales versuri, uneori și proză, în reviste aromânești apărute special pentru promovarea literaturii aromânești, în antologii și în volume de autor, convinși că participă la afirmarea și impunerea unei literaturi aromâne autentice. În România, ei sunt susținuți în activitatea lor literară de revista „Deșteptarea”, publicație editată cu sprijinul Ministerului Culturii¹⁰, „Dimândarea”, tipărită de Fundația Culturală Aromână „Dimândarea Părintească” cu sprijinul Guvernului României¹¹, ambele conduse de Hristu Cândroveanu, și de Editura „Dimândarea Părintească”, precum și de Fundația și Editura „Cartea Aromână”¹². La aceasta din urmă s-a publicat mult și este greu de urmărit întreaga activitate editorială a respectivei instituții datorită difuzării limitate și oarecum în interiorul comunității a tirajelor. Totuși, „Rivista di litiratură shi studii armăni”, care apare din anul 1994 și al cărei fondator și redactor șef este același Tiberiu Cunia, publică, în fiecare număr, pe copertele trei și patru, o listă a tuturor titlurilor editate de la înființarea și până la data ultimului număr al publicației în cauză.

În Republica Macedonia, la Skopje (Scopia, în aromână), din ultimul deceniu al secolului al XX-lea încoace, o susținută activitate editorială și jurnalistică desfășoară Dina Cuvata (Dimo Dimcev), președintele societății „Unia ti Cultură a Armănjilor dit Machidunii”. Volumele tipărite sunt încadrate în colecții care poartă numele unor mari personalități ale aromânilor: Colectsia „C.I.Cosmu”, Colectsia „Pericle Papahagi”, Colectsia „Velo”, Colectsia „Zicu Araia” etc., toate acestea alcătuind Biblioteca Natsională Armânească „Constantin Belemace”. În revista societății, intitulată „Grailu armănescu”, care apare o dată pe lună din 1998¹³, sunt publicați de asemenea scriitori din Macedonia, dar și din Albania, Bulgaria, România și alte țări în care aceștia sunt stabiliți. Intenția editorului este să arate că aromâni dispun la ora aceasta de o literatură închegată și valoroasă, scrisă într-o limbă literară de sine stătătoare.

¹⁰ „Deșteptarea”, Revista aromânilor. Publicație lunară de informare, artă, istorie, literatură și civilizație, editată cu sprijinul Ministerului Culturii. Înaintea titlului, mottoul „*Fraji di mumă și di-un tată, Noi Armăni di eta toată*”. Datele sunt luate din nr. 3, martie, 2001.

¹¹ Subtitlul revistei este „Trimestrial de cultură și literatură aromână editat de Fundația Culturală Aromână «Dimândarea părintească» cu sprijinul Guvernului României – Departamentul pentru Românii de Pretutindeni”. Înaintea titlului, același motto ca la „Deșteptarea”, vezi *supra*, nota 10; cf. Nr. 1 (37), ianuarie-martie 2003.

¹² Editura a fost înființată de profesorul Tiberiu Cunia, plecat din țară după al II-lea război mondial și stabilit în S.U.A. Editura funcționează în S.U.A., iar fundația, în România, dar activitatea editorială se desfășoară complementar în Fayetteville (New York) și Constanța. Pentru mai multe date despre Tiberiu Cunia, despre care va mai fi vorba *infra*, cf. Ilie Traian, *Un Coresi aromân. Tiberiu Cunia*, Editura Cartea Aromână, Editura Danubius, 2002, f.1.

¹³ „Grailu armănescu”. Revista-a Uniljei ti Cultură-a Armănjlor dit Machidonii. Redactor șef Dina Cuvata. Am consultat mai multe numere, dintre care am ales pentru exemplificare Anlu VI, Numir 2 (20), Aprilu-Cirishearlu 2003. Motto-ul revistei este „Torna, Frate, Torna”.

Tot în Macedonia¹⁴, la Bituli (Bitola, Bitolia) de data aceasta, apare, din 1995, publicația lunară „Fenix”, editată de „Liga armânjilor dit Machedonii”, revistă care publică, la rândul ei, între altele, literatură aromânească de la colaboratori din țara respectivă și din alte țări balcanice¹⁵.

În Bulgaria, unde a luat ființă „Sutsata armânjilor”, care publică, din 1999, *frândza* (foaia, revista) „Armânlu” și revista „Noi Armânji”¹⁶, a apărut *Antologie armânească balcanica*, ajunsă, în anul 2004, la a patra carte. Aici sunt adunați, de asemenea, poeți aromâni din toată Peninsula Balcanică¹⁷.

În Albania, unde ființează, din 1991, societatea (*sutsata*) „Armânjilji dit Albania”, scrisul în aromână este susținut și stimulat de revista „Frația” (Vëllazëria), editată de respectiva societate cu sprijinul Guvernului României¹⁸. Aici sunt publicați scriitorii din Albania, ca Spiru Fuchi, Ilia Colonja, Kozma Mitro, Nașu Dhamu ș.a., dar și din alte țări (România, Macedonia, Germania).

Unii dintre autorii editați sunt poeți populari, versificatori, un fel de rapsozi care, stihuind o viață întreagă neștiuți poate decât de cei de acasă, abia acum își văd tipărite creațiile pentru prima oară, precum Dumitru S. Garofil (*Cântitsi di-a Paplui Mita*, 1992; *Dit bana-a armânjilor dit Dobrudja (Părăvulii)*, 2003), Nicolae Tănase Suflaru (*Puizii shi Cântitsi Armăneshtsă*, 2002), Toma Babu (*Muabeti: Părăvulii, Cântitsi, Proză*, 2002), Vasili Bardu (*Caciandoni. Puizii*, 2004) etc., toți din România. O fericită excepție este academiciana Matilda Caragiu Marioțeanu care, după o prestigioasă activitate științifică, publică în aromână volumul *Di nuntru ș-di nafoară. Stihuri armânești* („Cartea Românească”, București, 1994) în care versurile emană un lirism de factură intelectuală, modernă.

Alții sunt poeți tineri care, deși își manifestă în versuri identitatea aromânească, integrându-se, astfel, în tradiția scrisului dialectal, sunt în același timp autori ai unui discurs liric modern, în care trăirile sunt distilate în imagini neașteptate, misterioase, vibrând semnificații profunde. Cităm în acest sens pe (a)românii Sirma Guci (n. 1960; *Caftă-mi*, 1995), Gheorghe Vrana (n. 1965; *Avigljitorlu di zboară*, 1995), salutat și considerat de Kira Iorgoveanu Mantsu în revista „Zborlu a nostru” din Germania (XI, nr. 1 (41) 1994, p. 18) drept „un poet european”, Aura Pasha, stabilită între timp în S.U.A. (n. 1975; *Zboară fără boatsă*, 1998), Mihaela Shutsu (n. 1977; *Nă carti ti tini*, 2002), Toma Enache (n. 1970), pe Ilia (Lia) Colonja (n. 1943; *Cântitsli a Meali*, 1997)

¹⁴ În menționările noastre, numele Macedonia are drept referent Republica Macedonia.

¹⁵ Subtitlul publicației este „Revistă ti istorii, literatură shi limbă armânească”. Motto-ul, înscris într-un fel de stemă a revistei, este alcătuit din două ziceri cunoscute ale aromânilor: „Una gisă him” și „Armânlu nu cheari”.

¹⁶ „Armânlu”. Fundator Toma Kiurkciev. „Frândză ti limba shi cultura armânească”. Am consultat Anlu V, numirlu 5 (31), Brumar-Andreu 2003 și Anlu VI, numirlu 2 (33), Martsu-April 2004. Periodicul „Noi Armânji. Revista ti limba shi cultura armânjilor tu Bulgaria shi Balcan”, cu subtitlul „Etnie shi limbă di 2000 anji”, Sofia, Brumar, 2002, apare sub redacția lui Nicolai Kiurkciev. Pe copertă este trecut și titlul în bulgară: „Армъните в България и на Балканите етнос и език с 2000 годишна история”.

¹⁷ Pe pagina de titlu: *Antologie armânească balcanica (a patra carte) Puizii armăneshti di poetsi armânji bânători tu Bulgaria shi Balcanlu*, redactor Nicolai Kiurkciev, consultant Toma Kiurkciev, Аромънска балканска антология (четвърта книга) [...], София 2004, Sofia.

¹⁸ În Albania apare și gazeta „Fârșârotu”, editată de o altă asociație culturală aromânească, despre care știm că circulă mai mult în Albania și Grecia, dar nu dispunem de nici unul din exemplarele ei.

și Spiru Fuchi din Albania (n. 1964; *Soari disicat*, 1996), pe Tsatse Tugear (Славиша Штепјова) din Macedonia (n.1980; *Chicuti di ploai – Дождвни капку*, 2004) etc.

Menționăm, de asemenea, câteva nume de poeți publicați până acum numai în reviste și antologii sau ale căror volume nu ne-au căzut încă în mână: Anita Steryu-Dragovici (n. 1978), din Macedonia, Gheorghi al Huliani-Grămostean (n. 1932), Costa Bikov (n. 1944), Maria Nicolova (n. 1951), Niko Kiurkci, toți din Bulgaria¹⁹.

Alături de poezie sunt abordate și alte genuri și specii literare, cum ar fi proza sau teatrul. În *Antologia* lui Tache Papahagi, din 1922, apar ca autori de proză scurtă (povestiri și nuvele) „clasicii” Nicolae Batzaria, Marcu Beza, Nuși Tulliu, Leon Boga. Nuși Tulliu este și autorul unui roman bine cunoscut printre aromâni, *Murminți firă cruțe*, publicat la începutul secolului al XX-lea în periodicul „Ecoul Pindului”, pe care îl conducea din 1901, și abia în 1993, în volum, la Editura Cartea Aromână²⁰.

Dintre prozatorii publicați în anii din urmă, menționăm pe Ilie I. Ceara, autorul romanului *Aharistul* (Cartea Aromână, 1997), Elena Stere și Mariana Bara, autoare ale volumului *Frământuri di bană* (Cartea Aromână, 1993), conținând schițe, povestiri, nuvele, Cola Fuduli (*Aeshtsă armânji*. Tom I: *Pirmituseri dit Balcanj*, 1998; tom II: *Pirmituseri dit Rumănie*, 1998; tom III: *Alti Pirmituseri dit Balcanj*, 2004) ș.a.

Dintre dramaturgi avem cunoștință de Iotta Naum Iotta, autor al piesei *Romana*, apărută inițial în revista „Lumina” (1903-1909), republicată la Scopia (Skopje) în 1999 de Dina Cuvata, și de Nicolae Babu²¹, autorul dramei în patru acte *Marusha* (Scopia, 2004).

Pe lângă literatură originală, în aromână au apărut de-a lungul timpului transpuneri din româna literară a operelor unor mari scriitori. Un loc de frunte în această activitate îl ocupă poetul Hristu Căndroveanu²², iar opera cea mai „tradusă” este poemul eminescian *Luceafărul*²³. Menționăm și volumul lui Lucian Blaga, *Puizii aleapti*. Transpuneri pri limba armână, de Ionel Zeana (Cartea Aromână, 1995).

Mai numeroase sunt, în ultima vreme, traduceri din literatura universală în aromână. O muncă asiduă în acest sens desfășoară la Scopje, de mai mulți ani, poetul, prozatorul și publicistul Dina Cuvata (Dimo Dimcev)²⁴, cunoscut în România pentru traduceri sale din literatura română în macedoneana slavă încă înainte de 1989. Dorind să demonstreze virtuțile artistice ale aromânei, Dina Cuvata a tradus în aromână lucrări fundamentale: *Cântarea a cântărilor* (București, 1996); Homer, *Iliada* (București, 1997) și *Odiseia* (Scopia, 2005); *Cânticlu-a ashcheartiljei al Igor* (Scopia, 1999); Firdousi, *Shah-Namè* (*Cronica-a a Shahanjilor*) (Scopia/Vinitsă, 1999) Dante Alighieri, *Comedia divină* (Scopia, 2001); Verghiliu, *Eneida* (Scopia, 2003); *Cânticlu-a Nibelundzălor*

¹⁹ Vezi *supra* nota 12. Pentru alte nume, cf. vol. Dina Cuvata, *Picurarlu di la Pind*, citat *supra*, nota 8.

²⁰ Ca toată literatura aromână publicată la această editură, și romanul lui Nuși Tulliu suferă „adaptări” grafice după sistemul de scriere al lui Tiberiu Cunia despre care va fi vorba *infra*. Astfel, *Murminți firă cruțe* devine *Murmitsă fără crutsi*, editorii permițându-și să modifice originalul.

²¹ În ipostaza de poet, Nicolae Babu este prezent în antologia *Un veac de poezie aromână* (vezi *supra*, nota 8) cu trei poeme.

²² S-a remarcat atât prin propriile transpuneri, cât și prin publicarea în revistele pe care le conduce („Deșteptarea”, din 1990, și „Dimândarea”, din 1994) a versiunilor altor autori.

²³ Dumitru Stere Garofil adună în volumul *Ploaea di luseafiri* (Fundatia Cartea Aromână, Editura Cartea Aromână, Constanța, 2002), opt versiuni aromânești ale celebrului poem, datorate poezilor Hristu Căndroveanu, Constantin Colimitra, Ioan Cutova, Toma Enache, Dumitru Garofil, Dumitru Pariza, George Perdichi, Ionel Zeana.

²⁴ Vezi *supra*.

(Scopia, 2004); *Biblia* (Sămăta Scriptură) (Scopia, 2004). În 2001, traducătorul avea în manuscris, alături de alte opere, *Cânticlu-al Rolando* și *Cânticlu-al Sidlui*²⁵, despre care nu am aflat încă dacă au apărut în volum.

2. Din prezentarea noastră de mai sus, deși incompletă, se conturează, credem, o imagine elocventă a scrisului dialectal aromânesc de azi, cel puțin din perspectiva generațiilor de autori, a numărului acestora și a varietății de genuri și stiluri. Din această imagine răzbate ideea că aromânii care au simțit chemarea literaturii, din România și din țările balcanice foste comuniste, par a pune în practică îndemnul adresat de I. H. Rădulescu la începuturile literaturii române moderne: „Nu e vremea de critică, copii; e vremea de scris, și scrieți cât veți putea și cum veți putea; dar nu cu răutate”²⁶. Nu departe de această chemare pașoptistă este și părerea lui Gheorghe Caragiani, exprimată în studiul *Scriitori aromâni (macedoromâni): Ce fel de literatură, ce fel de viitor?*, a cărui primă versiune, în italiană, datează din 1991: „Pentru dezvoltarea ulterioară a literaturii dialectale aromâne se impune ca o primă necesitate aceea de a se scrie în aromână: nu doar bine, ci și mult”. Și nu numai să se scrie, spune mai departe autorul, ci și să se tipărească. Doar așa, „prin înmulțirea cărților scrise și publicate în aromână se vor putea pune bazele unei varietăți mai mult sau mai puțin unitare, un fel de *koinè* a aromânei, fiindcă aromâna este deocamdată un ansamblu de graiuri nstandardizate”²⁷.

Așa stând lucrurile, revirimentul despre care vorbeam *supra*, nu poate fi decât salutat. Se scrie mult și nu de puține ori și bine. Ne îngăduim totuși observația că scriitorii aromâni de azi, în special aceia cu mai puțină cultură literară, par să ignore cuceririle literaturii aromâne tradiționale în care s-au remarcat „clasicii” Constantin Belimace, Nuși Tulliu, George Murnu și ceilalți, creatori ai unui limbaj poetic oarecum unitar, bazat pe graiul grămostean de nord²⁸, pe care l-au nuanțat uneori cu dacoromânisme literare, pentru că mai toți se formaseră în școlile românești și luaseră contact cu limba și literatura română, pentru că mulți erau trăitori în România și pentru că necesitatea artistică le impunea în diverse situații întrebuițarea unor forme și a unor cuvinte inexistente în aromână. În poemele lor, poezii în cauză caută plenisonia, muzicalitatea, altfel spus, sonoritățile fluide și reușesc adesea să la materializeze, în cea mai mare parte, cu elemente lingvistice din graiul străbun sau din graiuri apropiate, și numai rareori cu dacoromânisme. Ilustrative în acest sens sunt versurile dintr-o foarte cunoscută poezie – *Grailu armânescu* – a poetului George Murnu (autorul volumului *Bair di cântic armânescu*, 1931), considerat de Hristu Cândroveanu „cel mai prestigios scriitor aromân modern”²⁹, iar de Nicolae Șerban Tanașoca, „cel mai de seamă poet dialectal aromân”³⁰: „*Grailu-a meu di mumă, grailu a meu di tată / vatra mea iu ni-ardu așli țe-am bănată. // Graiu picurărescu di păduri și plae, / Zbor țî-avdzî dit gura paplui*

²⁵ Cf. Dina Cuvata, *Scriitori...*, p. 27.

²⁶ Cuvintele lui I.H. Rădulescu sunt invocate și de Nicolae Saramandu în articolul *Gramatica și scrierea ar(o)mânească*, „Zborlu a nostru”, XI, nr. 1 (41), 1994, p. 37-39, pentru a arăta că o limbă literară, în speță aromâna, nu se creează peste noapte, ci după întrebuițarea ei în scris multă vreme.

²⁷ Gheorghe Caragiani, *Studii aromâne*, p. 103-104. În versiunea inițială, în italiană: *Scrittori aromeni (macedoromeni): quale letteratura, quale futuro*, studiul a apărut în „Letteratura di frontiera – Litteratures Frontalières”, Anno I, nr. 2, luglio-dicembre 1991, p. 131-153, cf. *ibidem*, p. 15.

²⁸ G. Ivănescu, *op. cit.*, p. 728.

²⁹ *Un veac de poezie aromână*, p. 47.

³⁰ Nicolae-Șerban Tanașoca, *Lume veche, Lume nouă (Confesiuni)*, în „Ziarul Financiar” (Ziarul de Duminică), 16 iul. 2004, p. 3.

și-ali maie, / Zbor di budză vrută, dumnidzască ñilă, / Ñiurismă di frangă și di trandafilă” (Grailu armânescu)³¹. Armonia prozodică este evidentă. Pe urmele sale, Nicolae Caratană, foarte bun cunoscător și el al cadențelor clasice, scrie în *Așteptu soarile* (1985) o excelentă poezie modernă din care cităm: „*Veaglie-ț boațea, veaglie-u di corghi / di trup nu ai lipsă, ti-alasă. / Homer minduia prin ocļiți orghi, / minduia prin noaptea-ahîndoasă. // Cându scria ațea țe-are scrisă, / trupu-al Moise fudzi aspărat, / prea multu foc lu-angrica, prea multă chisă, / trupul di-amu ți-era zborlu scriat // Nu-arăvda dot atâñi niuri, / atânte rufei di icoane. / Scriinda, băna di ñil'i di ori / armas fără trup di ori milioane. // Fă ș'tine ca el / anarga-anarga cându dipuni tu carte, / cându dipuñi dit tine tu-ațel / țe s-alumtă s'nu aibă moarte*”.³² Primul din cei doi poeți este pindean, iar celălalt fărșerot³³, dar limba în care scriu, limpede și muzicală, este aproape aceeași pentru că ambii creatori urmăresc în întrebuintarea ei efecte de artă superioară și o cât mai mare audiență.

La poezii de azi, în special la cei tineri, sincronizați la poezia modernă și preocupați mai mult de adevărul tensionat al ideilor poetice și al cuvintelor decât de eufonie, asemenea caracteristici sunt mai puțin frecvente. Aceasta nu înseamnă că poezia lor este lipsită de valoare. Din acest punct de vedere, remarcăm pe Gheorge Vrana, din a cărui creație poetică cităm: „*Bana mea - / cârvani di yisi / mprădată di vimtu... // Bana mea / nmurmintată / tu arina spulbirată*” (*Bana mea*)³⁴ și pe Spiru Fuchi, cu câteva versuri din poezia *Soari disicat* care deschide volumul cu același titlu: „*Ishai di noapți, / intrai tu dzuă, / cu soară disicat: / periă di locu / Stranjili chăñushă / Cu moartia misticat*”.

Din punctul de vedere al varietății dialectale actualizate azi în creațiile literare, remarcăm faptul că autorii scriu, fiecare, în graiul nativ. Pentru că cei mai mulți scriitori sunt grămosteni, graiul în care se scrie cel mai mult este graiul grămostean. Și, după cum am văzut că și în trecut dintre grămosteni s-au ales cei mai mulți poeți, se poate spune că se continuă astfel un fel de tradiție a scrisului aromânesc bazat pe graiul grămostean. Totuși, dacă înainte autorii aparținând acestui grup lingvistic urmăreau accesibilitatea și unitatea limbii în care scriau, astăzi urmașii lor lasă impresia că sunt interesați mai mult doar de redarea cât mai exactă a conținuturilor în propriul grai. Iată, spre ilustrare, o strofă dintr-o poezie a lui Mihai Prefti, altfel un bun poet, care aproape că nu poate fi înțeleasă, să zicem, de un cititor fărșerot din Albania: „*Vălânduită minari / Pit caljiuri făr di tăhmini, / Cu nădii upăriti / Tu-adiljeaticlu curmat*” (*Vălânduită minari*)³⁵. Grămostenii din Macedonia și din Bulgaria își scriu și ei graiul, iar fărșeroții din Albania, pe al lor³⁶.

Concluzia care se impune este că, deocamdată, nu putem vorbi de un limbaj poetic unitar al aromânei.

³¹ *Un veac de poezie aromână*, p. 50.

³² Autorul a folosit un sistem de scriere mai aparte, în care, pentru consoanele *l* și *ț*, întrebuintează grafemele *l* și *ç*, pe care am încercat să le reproducem întocmai așa cum am procedat cu celelate grafii utilizate de diferitele edituri care au publicat creații ale scriitorilor aromâni. Despre diversele sisteme de scriere, vezi *infra*.

³³ Vezi prezentările biografice din *Un veac de poezie aromână*, p. 47-49, respectiv, p. 403-405.

³⁴ Din „Zborlu a nostru”, XI, nr. 1(41), 1994, p. 20.

³⁵ Din antologia *Picurarlu di la Pind* (vezi *supra* nota 8), p. 246.

³⁶ Vezi volumele menționate *supra* și *passim*.

În privința sistemelor grafice folosite de scriitorii aromâni de azi, vezi mai departe cap. 3.

3. Ceea ce constituie o noutate în aromâna actuală este întrebuintarea ei fără precedent în publicistică. Începând cu perioada modernă, când, datorită înființării de către Statul Român de școli și biserici în Peninsula Balcanică³⁷, s-a produs adevărata deșteptare a conștiinței naționale a aromânilor de pretutindeni, au apărut multe periodice aromânești, atât în România, cât și în Balcani – adevărate tribune de luptă pentru drepturi politice și culturale. Titlurile sunt numeroase și nu e locul aici să le trecem în revistă. Menționăm, totuși, „Macedonia”, „Frățil’ea”, „Lumina”, „Deșteptarea”, „Graiul Bun”, „Peninsula Balcanică”, „Revista Macedoromână”³⁸ etc., titlurile unora dintre acestea fiind reluate astăzi de diverși editori³⁹. Subliniem faptul că aproape toate ziarele și revistele aromânilor apăreau atunci în limba română. În aromână apăsarea la începutul secolului al XX-lea, la Salonic (pe atunci în Turcia Europeană), periodical „Deșteptarea”, al cărei director și proprietar era N. Batzaria. Alfabetul folosit de acest săptămânal era cel latin cu diacriticele practicate pentru scrierea românei. Astfel, *ă: â; î: â; ĉ: ci, ce; ĝ: gi, ge; k: che, chi; ș: ș*. Pentru *ț* se folosea *ț* și *ç*, iar pentru *dz*: *dz*. Palatalele *l’* și *ń* erau redată prin *li* sau *lĭ*, și *ni* sau *nĭ*. Pentru neologisme, ziaristii respectivi apelau în mod firesc la limba română, de unde le preluau în forma încetățenită aici, pe care o adaptează la sistemul morfosintactic al românei. Iată cum arăta un fragment de text din 1908: „*Cu sboare mușate d. Profesor N. Iota dzîce că națiunea a noastră are scoasă hili multu învițați multu mari și ce au agiumtă nescănți aproape s’acumpără Elada cu părădzi. Tr’ăcea un ahtari popor nu poate s’cheară și prindea s’avem deputat. Și lu avum și s’nă bănează...*”⁴⁰. Cu unele mici corecții care s-au impus pe măsura evoluției sistemului ortografic al limbii române și a grafiei folosite pentru redarea textelor dialectale aromânești, sistemul grafic de atunci este aproape identic cu cel folosit în România până la sfârșitul secolului al XX-lea⁴¹.

O bună parte din editorii de azi de reviste aromânești în aromână propun însă alte sisteme grafice pentru aromână. Alfabetul folosit rămâne alfabetul latin, dar pentru semnele diacritice se propun alte soluții. O adevărată teorie în această direcție lansează Tiberiu Cunia, de la Fayetteville, New York, mai întâi în 1984, în revista „Zborlu a Nostru”⁴² de la Freiburg, apoi, în 1994, în „Rivista di Litiratură shi Studii Armăni”⁴³.

³⁷ Despre înființarea și funcționarea acestora, cf. Mihail Virgil Cordescu, *Istoricul școalelor române din Turcia, Sofia și Turtucaia din Bulgaria și al seminariilor de limba română din Lipsca, Viena și Berlin*, Tipografia Curții Regale, București, 1906; Adina Berciu-Drăghicescu, *Românii din Balcani. Cultură și spiritualitate. Sfârșitul secolului al XIX-lea. Începutul secolului al XX-lea*. „Globus”, București, 1996. Vezi și Gheorghe Zbucă, *O istorie a românilor din Peninsula Balcanică. Secolul XVII-XX*, Editura Biblioteca Bucureștilor, București, 1999.

³⁸ O imagine elocventă a presei aromânești din epoca modernă și a reflectării în ea a problemelor aromânilor din Balcani întâlnim în lucrarea *Romanitate balcanică în conștiința societății românești până la primul război mondial*. Teză de doctorat, Universitatea din București, 2000, a istoricului Stoica Lascu de la Universitatea din Constanța.

³⁹ Vezi *supra*.

⁴⁰ „Deșteptarea”, I, nr. 3, 23 nov. 1908, p. 1.

⁴¹ O contribuție esențială în această direcție a avut-o Pericle Papahagi care a publicat, într-o grafie unitară și ușor de întrebuintat și de recunoscut, *Din literatura poporană a Aromânilor* (București, 1900), *Basme aromâne* (București, 1905), *Scriitori aromâni în secolul al XVIII-lea*, București, 1909.

⁴² Anul II, nr. 1, p. 30. Alfabetul propus a fost susținut și de rezoluția adoptată la *Al Doilea Congres Internațional de Limba și Cultura Aromână*, din 25-28 august 1988, de la Freiburg.

⁴³ Cf. Tom I, nr. 1, 1 apr. 1994, p. 7-43: *Normili di scriari a Editurăljei*.

Normele propuse sunt reluate de atunci în fiecare din volumele tipărite la Editura Cartea Aromână. În 1997 (24-31 august), la Bitolia, în Macedonia, a avut loc și un simpozion dedicat standardizării scrierii în aromână, la care au participat, alături de delegați din partea diferitelor asociații culturale aromânești din Macedonia, Albania, Bulgaria, Yugoslavia și România, jurnaliști, scriitori, filologi. Printre ei s-au aflat reputații lingviști Nicolae Saramandu și Petar Atanasov. În general, în urma discuțiilor s-a adoptat sistemul de la Editura Cartea Aromână, în care însă s-au făcut unele modificări. Simpozionul a adoptat o *Rezoluție* în care s-a subliniat necesitatea alcătuirii în viitor a unui *Ăndreptar Ortografic, Ortoepic shi di Punctuatsie* și s-a exprimat speranța că până la urmă se va ajunge la un sistem unitar de scriere a aromânei⁴⁴.

Potrivit *Normelor* lui Tiberiu Cunia, grafemul *ă* îl redă atât pe *ă*, cât și pe *i* (*â*), după cum am văzut deja în grafia numelui *Editura Cartea Aromână* și în multe alte exemple (vezi *supra*). Palatalele *l*, *n* sunt redade în sistemul propus și folosit de Cunia cu *lj* și *nj*: *njel*, *calj*, dar benevol, aceste consoane pot fi scrise și cu semnele tradiționale *ñ* și *l*. Pentru *ș*, *ț*, sunt propuse, pentru a elimina diacriticele⁴⁵, *sh* și *ts*: *shoput*, *tsină*, autorul acceptând totuși că pot fi folosite și literele tradiționale. Există însă și excepții, spune autorul, în care literele apropiate *s* și *h* nu-l redau pe *ș*, ci chiar sunetele-foneme respective, ca în *dishhămari*, *transhumantsă* ș. a. Adevărul constatat de noi este că cititorii aromâni din România, în special studenții, manifestă un sentiment de respingere pentru asemenea grafii. Combinațiile de litere *ce*, *ci*, *che*, *chi*, precum și *ge*, *gi*, *ghe*, *ghi* sunt păstrate ca în dacoromână și italiană. Africata alveolară sonoră *dz* rămâne redată în continuare după tradiție. Pentru consoanele fricative interdentală *θ*, *ð*, pe care nu toți aromânii le au în sistemul consonantic, se propun grupurile de litere *th* și *dh*, ca în albaneză, dar în practica editorială de la Cartea Aromână se va folosi *t*, ca în *timelj* față de *thimelj*, *dascaj* față de *dhascaj*, cititorii urmând a citi cum sunt obișnuiți în propriul grai. La fel, pentru fricativa velară sonoră *ɣ* se propune, pentru simplificare, *g* care va fi citit „după graiul a omlui”. După Simpozionul de la Bitolia din 1997, se propune însă *g* pentru *ɣ* aspru, când nu se află înaintea vocalelor *e* și *i*, ca în *agalea*, *agapi*, *agonja*, dar și *gh*, în aceleași cuvinte, dacă scriitorii au în grai pronunția respectivă. Pentru *ɣ* muiat înainte de *e* sau *i*, redarea va fi *ɣ*: *ahoryea*, *ayeazmă*, *yeatru*. În unele cuvinte, datorită tradiției, se poate scrie însă *ghiftu*, *ghigantu*, *ghimnastică* etc. Vocalele scurte finale *i* și *u* nu se mai scriu, conform noilor norme, și sunt date diverse contexte fonetice în care acestea se scriau cândva. Sunt abordate apoi problema lui *e* final, a diftongului *oa*, a numelor lunilor anului, zilelor săptămânii, naționalităților etc.

Deși constatăm că principiul de bază propus de Tiberiu Cunia pentru scrierea standardizată a aromânei este principiul fonetic, acesta nu este respectat întru totul. Fiind educat în sistemul școlar românesc, autorul combină, cum se întâmplă și în ortografia limbii române, principiul fonetic cu cel tradițional. Totuși, impresia noastră este că sistemul său ortografic simplifică pe de o parte lucrurile, iar pe de alta le complică, după cum am văzut deja în cazul grafiei lui *ș* și *ț*. Un alt exemplu de „complicare” este cazul

⁴⁴ Tiberius Cunia, *Bituli 1997 – Un simpozion trã standardizari a scriariljei armãneascã*. Frãnzã Trapti dit „Rivista di Litiraturã shi Studii Armãni”, Anlu 4, Numirlu 2 (Tom VIII), Sumedru 1997, p. 12.

⁴⁵ Scrierea fără diacritice pentru aromână a fost folosită, se pare pentru prima dată, de Mihail Boiagi în *Γραμματική Ρωμανική ητοι Μακεδονοβλαχική. Romanische oder Macedonowlachische Sprachlehre*, Viena, 1813, republicată de Pericle Papahagi cu titlul *Gramatică română sau macedo-română*, București, 1915, dar nici el n-a renunțat de tot la semnele respective atunci când scrie *doamnă*, *joacă* etc.

diftongului *ea* (*ia*): substantivele feminine care se scriu la nominativ nearticulat *so-i*, *ma-i*, *bo-i*, *pa-i*, *ploa-i* etc., articulate devin *so-ea*, *ma-ea*, *bo-ea*, *pa-ea*, *ploa-ea*⁴⁶ etc.

Dacă în ceea ce se referă la sistemul ortografic putem să avem sau nu dreptate în privința observațiilor făcute, în perimetrul îmbogățirii aromânei cu neologismele de care are atâta nevoie pentru a putea exprima conținuturile diversificate ale vieții moderne pe care etnia în cauză o trăiește astăzi, propunerile lui Tiberiu Cunia ni se par de-a dreptul deplasate. Autorul propune o adaptare forțată la sistemul fonomorfologic al aromânei a tuturor neologismelor de care dialectul are nevoie. Astfel, orice *e* neaccentuat devine automat *i*: „american”: *amirican*, „neologism”: *niulughism*, „revistă”: *rivistă*, „serios”: *sirios* etc.; *o* neaccentuat devine *u*: „doctor”: *doctur*, „modern”: *mudern*, „problemă”: *prublemă*, „filologie”: *filulughii*; africata *č* se transformă în *ț* (*ts*) în cuvintele împrumutate din româna standard: *actsentu*, *bisicletă*, *litsitatsie*, *spitsial* etc., dar *citescu* și *cititor*. Regula 3 prevede ca *ğ* (*ge/gi*) să devină *ghe/ghi* în cuvintele împrumutate din română sau din greacă: *ghimnaziu*, *ghimnastică*, *loghică* etc., dar *dz* în cuvintele de origine latină: *adzentsii*, *dzenju*, *imadzini*, *lidzendă*, *ridzim* etc., după modelul vechilor cuvinte dialectale moștenite din latină *dziniri*, *dzinuclju* etc.⁴⁷

Este adevărat că în aromână s-au încetățenit, după o îndelungă întrebuintare în școlile aromânești din Balcani, forme ca *puizie*, *puizii*⁴⁸ și că există tendința, de exemplu, ca *o* neaccentuat din unele cuvinte împrumutate din română să se transforme în *u*, ca în *avucat*⁴⁹, *Custanța* (Constanța) etc., dar de aici și până la a impune pronunții de felul celor enumerate mai sus este o foarte mare distanță. Nu ne îndoim că profesorul Tiberiu Cunia este bine intenționat, dar domnia sa pare să ignore că normele de scriere a unei limbi nu se stabilesc decât după folosirea multă vreme în scris a acelei limbi, iar încetățenirea neologismelor tot prin circulația și actualizarea lor cât mai intensă și cât mai largă se va produce⁵⁰. În nici un caz nu este admisibil ca editorii de azi, cum sunt Tiberiu Cunia și Dina Cuvata, să intervină în textele autorilor din veacul al XX-lea pe care îi publică în noi ediții, atât în sistemul grafic folosit în edițiile originale, cât și, mai ales, în textele respective, în care înlocuiesc dacoromânismele cu termeni considerați de ei curat aromânești⁵¹. Pentru varianta publicistică a aromânei care este pe cale să se constituie azi

⁴⁶ La Simpozionul din Bitolia (vezi *supra*, nota 41), această regulă a fost respinsă (*Bituli 1997...*, p. 15-16). Despre grafii propuse pentru aromână, cf. Nicolae Saramandu, *Sisteme de scriere a aromânei*, SCL, LI, 2000, nr. 1, p. 201-206.

⁴⁷ Pentru alte reguli, cf. *Normili ti scriari...* (vezi nota 40).

⁴⁸ Unul din autorii acestui studiu (Nistor Bardu), vorbitor nativ al aromânei (graiul moscopolean), a învățat, în copilărie, asemenea *puizii* de la părinții săi.

⁴⁹ Cf. *DDA*, s.v.

⁵⁰ Pentru probleme teoretice și aspecte practice în această privință, referitoare la limba română, cf. articolele și studiile dedicate lexicului, în general, și neologismelor, în special, din *Aspecte ale dinamicii limbii române actuale*, vol. I, II, III, IV, Editura Universității din București, 2002, 2003, 2004, 2005. Vezi și Theodor Hristea, *Împrumutul ca mijloc extern de îmbogățire a vocabularului*, în *Sinteze de limba română*, Albatros, București, 1984, p. 396.

⁵¹ Din păcate, asemenea intervenții s-au făcut deja. De exemplu, în 1990, în editarea volumului lui Constantin Belimace *Dimândarea pârintească*, apărut la Syracuse, New York, îngrijitorul ediției Dina Cuvata și editorul Tiberiu Cunia au intervenit în manuscrisul original, fapt pe care îl considerăm extrem de grav. La fel s-a procedat apoi cu romanul lui Nuși Tulliu, *Murminți fără cruce* (vezi *supra*, nota 16), volumul de versuri al lui Nicolae Caratană (devenit Cola Caratană), *Ashteptu Soarili*, 1991 (față de originalul *Așteptu soarile*) ș. a., apărute la Editura Cartea Aromână, și cu toate reeditările din Macedonia datorate lui Dina Cuvata din care menționăm, spre exemplificare, *Cartea-a căpitanului Cacioni* (Scopia, 2003), care

prin uzitarea ei cu o remarcabilă intensitate în periodicele din România, Macedonia, Albania, Bulgaria, normele se pot elabora numai după o practicare îndelungată a acestei variante⁵².

Standardizarea propusă de Tiberiu Cunia se aplică însă diferit în activitatea editorială și publicistica aromânească de azi.

În România, normele respective se aplică întocmai în tot ce apare la *Editura Cartea Aromână*⁵³ și în „Rivista di Litiratură și Studii Armăni”, după cum am văzut deja, indiferent de alfabetul folosit de autorii care dau manuscrisele spre publicare și de forma neologismelor din textele respective.

Foarte aproape de acest sistem ortografic se află revista „Bana armănească”, care apare la București din anul 1996, fiind fondată de medicul stomatolog Dumitru Piceava. Subtitlul ei este „Revistă di informatsii shi cultură a armănjilor di pisti tut”. Se vede deja că pentru *ș, ț, ń* grafiile întrebunțate sunt cele propuse de Tiberiu Cunia: *sh, ts, nj*. La fel, pentru *l'* este folosit *lj*. Totuși, este de remarcat forma neologismului *revistă* care este aproape identică grafic cu cea din româna standard, diferită fiind doar vocala *ă* (*â*?) din final, redată prin *ã*. În numărul 4 (18) din 1999, redacția atrage atenția că se va distanța de alfabetul de la Freiburg și de la Bitolia (vezi *supra*) prin utilizarea lui *ã* diferit de *â*, primul redând pe *ã*, iar celălalt pe *î*. De asemenea, cititorii sunt anunțați că vocalele scurte finale *i* și *u* vor fi scrise de la data respectivă în finalul cuvintelor: *aushi, aroshi, omu, pomu* etc. În ceea ce privește neologismele, remarcăm, pe de o parte, exprimări cât mai aromânești cu puțință (cât mai grămostene, de fapt, grai în care se află mai multe grecisme și bulgarisme decât în graiurile fărșerot și moscopolean), ca în textul care urmează: „*Ama catandisea pulitică s-alăxi adzâ tu lumi. Evropa tinjiseaseashti adzâ tuti miletsli, maxus atsea fârâ un crat cari s-lji andrupască. Evropa ari sinfer ca tuti miletsli sâ-shi tsânâ identitatea a lor ahoryea*”⁵⁴. Termeni precum *catandise* „stare, hal” (< ngr. *Κατάνοις*)⁵⁵, *crat* (< ngr. *κράτος*) (acesta din urmă nefiind înregistrat în *Dicționarul* lui Tache Papahagi) sunt rar folosiți în aromână și nu credem că autorul articolului respectiv nu se putea dispensa de ei, dar, pesemne, politica redacției (redactorul șef în 1999 era Dina Cuvata) la data respectivă era aceea de a demonstra diferența dintre aromână și dacoromână. Pe de altă parte, în același număr al revistei sunt publicate texte ale unor colaboratori din Albania, în care, alături de adaptări neoașizante, apar și forme aproape identice cu cele din română, de unde au fost împrumutate. Iată, în acest sens un fragment reprezentativ: „*Dit punctul di videari istoric putem sâ spunem că „Chestiunea Armănească tu Arbinishii” la anjlji a dictaturăljei comunistâ fu total ncljisâ. Tu atselji*

conține versuri modificate grafic față de formele originale publicate de Tache Papahagi în *Antologie aromânească*, p. 235-234 și în volumul *Poezii Z. A. Araia și T. Caciona*, Editura Societății culturale-naționale „Apostol Mărgărit”, București, 1932 (Biblioteca Națională a Aromânilor). Vezi în acest sens și Gheorghe Caragiani, *op cit.*, p. 110, nota 34. De altfel, nici Tiberiu Cunia, nici Dina Cuvata nu au studii sistematice de filologie, primul fiind specialist în silvicultură (cf. Ilie Traian, *op. cit.*), iar celălalt, economist (cf. Dina Cuvata, *Scritori armăneshtsă*, s.v.), căruia îi recunoaștem însă o remarcabilă cultură literară (vezi *supra*).

⁵² Despre rolul presei în impunerea formei neologismelor, cf. Aida Todi, *Rolul mass-media în păstrarea identității lingvistice românești*, „Agora”, IV, nr. 19, oct. 2005, p. 15.

⁵³ După normele în discuție, primul cuvânt din numele instituției editoriale în discuție ar trebui să fie *Iditura*, dar, după cum se vede, Tiberiu Cunia nu-și permite o asemenea „licență”.

⁵⁴ Alexandru Gica, *Mecenats armănj. Iancu Perifan*, „Bana armănească”, IV, nr. 4 (18), 1999, p. 10-11.

⁵⁵ Cf. *DDA*, s.v.

anji tu nitsi un mijloc: uficial, social, cultural nu easti grit trã aestã «Chestiune...». Tut ashì tu nitsi un document istoric icã ufitsial dit atsel chirou, macar shì tu vãrã discursu importantu a personalitãtslor culturali shi shtiintsifitsi, icã a membrilor dirigentsii ân vigor, tu ma multu di 45 di anji dupu Polimlu Mondial, nu s-aflã macar unã aradhã trã «Armãnjlji dit Albania» icã ti Armãnjlji ân mod general»⁵⁶.

Tot la București apar astăzi „Deșteptarea” (din 1990) și „Dimândarea” (din 1994), conduse de Hristu Cãndroveanu (vezi *supra*). Din punctul de vedere al grafiei întrebunțate, revista se situează net de partea tradiției, declarându-se de multe ori public împotriva alfabetului de la Freiburg și a „Normelor” lui Tiberiu Cunia, ca și împotriva exagerărilor lui Dina Cuvata⁵⁷. Aici sunt publicați autori care apar și la Editura Cartea Aromână, precum Cola Fudulea, dar în grafia care s-a impus în cultura (a)românească de mai bine de o sută de ani, și cu o terminologie în care neologismele s-au integrat în mod firesc. Multe din textele publicate, cu caracter informativ sau științific, semnate de personalități cunoscute ca Liliana Ionescu-Ruxãndoiu, Adrian Turculeț, Alexandru Surdu, Ion Vulpe, Hristu Cãndroveanu⁵⁸ etc., sunt în dacoromână (româna standard), conform părerii că această variantă a limbii române are calitățile necesare de a exprima cele mai diverse și nuanțate conținuturi, în cele mai diverse stiluri. Nu de puține ori, însă, textele de atitudine, de prezentare a unor scriitori, de răspuns la scrisori, sunt într-o aromână limpede și fluentă. Iată un fragment elocvent dintr-o scrisoare deschisă adresată plasticianului și scriitorului aromân Ghiorgghi Platari-Tzîmã, din Grecia⁵⁹, de Hristu Cãndroveanu: „*Limba literarã easti grailu ma aleptu, ma corectu gramatical, ași cum easti cazlu a catharevusil'ei ația, față di grailu dhimotiki / popular, s-mi l'erfi tini frate Ghiorgghi, cara s-nu mi exprimai eu clar la și vrui s-dzic*”⁶⁰. Se vede limpede și alfabetul folosit (cel tradițional), și forma neologismelor, în opinia noastră, cea firescã.

În Bulgaria, editorii de literatură dialectalã aromână și jurnaliștii de la cele două periodice ale Societãții Aromãnilor (Sutsata Armãnjlilor), „Armãnlu” și „Noi Armãnji”⁶¹, în care apar texte în aromână, dar și în bulgarã, alfabetul folosit pentru aromână este apropiat, dar nu identic cu cel al lui Tiberiu Cunia. Lor, ca balcanici, locuitori ai unei țãri slave, li se pare probabil firesc sã foloseascã grupurile *sh, ts, lj, nj*. Fiind convinși că este nevoie de o grafie și de norme comune pentru toți aromãni de peste tot, ei acceptã grafemele respective, dar nu se rup de tot de tradiție. Ilustrativ în acest sens este micul articol-program din primul numãr al reviste „Noi Armãnji”, semnat de Toma al Kiurkci, din care citãm urmãtorul fragment: „*Aestã revistã are scupolu s-tsãnã ligãtura cu Armãnamea di tuti statile di Balcan. Vrem Armãnjlji di Albania, Bulgaria, Gretsia, Machedonia, Sãrbia shi Romãnia s-angripseascã tu limba Armãneascã cu unã grafie*

⁵⁶ Vanghel Shundi, *Chestiunea armãneasã tu Albania, ibidem*, p. 4-5. Vanghel Shundi este președintele Societãții „Aromãni din Albania”, care editeazã periodicul „Frația”, vezi *infra*.

⁵⁷ Vezi articolul lui Florin Cãndroveanu *Unã toafã di „antologhie”...din „Deșteptarea”*, 12, nr. 3 (132), martie, 2001, p. 7.

⁵⁸ Altor mari autori ca Th. Capidan, Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu le sunt reproduse fragmente din operele lor esențiale în care se referã la aromãni, cf. numerele 3 (132), mar. 2001 din „Deșteptarea” și 1 (37), ian.-mar. și 2 (38), apr.-iun. 2003 din „Dimândarea”. Vezi și *supra*, notele 10-11.

⁵⁹ Ghiorgghi Platari-Tzîmã este de curãnd autorul unui excepțional corpus de documente privitoare la glorioasa citadelã aromãneascã Metsovo (Aminciu) din Munții Pindului: ΚΩΔΙΚΑΣ ΔΙΑΘΗΚΩΝ ΜΕΤΣΟΒΟΥ, τομος Α, Β, Γ, Μετσοβο-Αθήνα, 2004.

⁶⁰ Hristu Cãndroveanu, *Trã unã literaturã liberã și cultã*, „Dimândarea”, X, nr. 1 (37), ian.-mar. 2003, p. 6.

⁶¹ Vezi *supra*, nota 15.

shi cu normi apruchiaste shi standardizati di adunărle la congrese, simpozioane shi conferintsele a noastre tu anjli 1990-2000”⁶². Se observă că autorul respectă până la un punct noile propuneri de scriere adoptate de aromânii din statele balcanice, dar în ceea ce privește forma cuvintelor ei se supun pronunției care le caracterizează graiul străbun, tradiției scrisului în aromână. Astfel, *e* neaccentuat nu se închide totdeauna la *i* (*statile, apruchiaste, grafie, congrese* etc.), *â* nu apare ca *ã* iar neologismele sunt păstrate aproape identic ca în limba română, de unde credem că sunt împrumutate.

Din alte texte (articole, cuvântări) se deduc trăsături caracteristice ale graiului grămostean, graiul nativ al celor mai mulți aromâni din Bulgaria, tot mai influențat în prezent de limba bulgară⁶³ și tot mai puțin folosit de generațiile tinere care contractează foarte frecvent căsătorii cu membrii comunității majoritare, deci în afara comunității originare, ceea ce le determină să-și părăsească limba străbună⁶⁴.

Din Albania, publicația cea mai cunoscută de aromâni este „Frația” (Vëllazëria), editată de Societatea „Armânji dit Albania” (vezi *supra*). În privința sistemului de scriere, această gazetă a adoptat în bună parte, până în 2003, alfabetul, *Normili* și forma *niulughismilor* lui Cunia, ceea ce făcea ca în texte să apară forme ca *ucazie, prublemili, s-ni intigrâm, partidi pulitici* etc. Editorii erau poate îndreptățiți să folosească grafiile *nj, sh*, deoarece alfabetul oficial al limbii albaneze conține astfel de grupări de litere pentru redarea sunetelor *ń, ș*⁶⁵, dar începând cu numărul 8, din august 2003, revista adoptă alfabetul tradițional, cu semne diacritice, doar *ã*, diferit însă de *â*, rămânând ca la Cunia. „Nota” în care se anunța folosirea alfabetului tradițional suna astfel: „*Di cum avemã consultat tu redacțiã și cu lingvistici avem decizat (luat apofasii), ți tuti scriturili ți va s-editeadzã la revista a noastã va s-hibã scriati cu alfabetu tradițional./ Ti ațea suntã pãlãcãrsiț corispondențli ți va s-scrii ti noi s-adapteadzã aistã scriarea cu alfabetu tradiționalã și s-nu aibã supãrari macã cândã scriarili ti altã soi noi va li șuțãm pi scriarea ți spusãm. Ași: ș tu loc ti sh; ț tu los ti ts; l' tu loc ti lj. Ari cali tu compiter ți si s-adapteadzã aistã scriari*”⁶⁶.

Textul aparține, foarte probabil, lui Jani Gusho, redactorul-șef al revistei. Dincolo de unele greșeli de redactare (lipsesc, de exemplu, virgulele), textul de mai sus reflectă particularități ale graiului aromânilor fărșeroți din Albania⁶⁷ de azi, din al cărui sistem vocalic lipsește vocala *î*. În privința neologismelor, textul ni se pare edificator pentru

⁶² Toma al Kiurkci, *Vruts Armânj di Bulgaria shi Balcan*, „Noi Armânji”, I, nr. 1, p. 1.

⁶³ Vezi discursul lui Vasil Ianachiev, președintele Societății Aromânilor din Velingrad, în „Noi Armânji”, numărul citat la nota 58, p. 9-11, fenomen întâlnit frecvent în cercetările noastre la aromânii din munții Rodopi, efectuate în noiembrie 2005. Între influențe, remarcăm, de pildă, antepunerea determinantului față de determinat: *a noshtsã parintsã, a lui tricut* etc. Pentru particularitățile și situația graiului aromânesc de azi din regiunea Rodopilor, cf. Radu Sp. Popescu, Todor Balkanski, *Aromânii din Rodopi Bulgariei și graiul lor*, Craiova, 1995.

⁶⁴ „*Cu itia a misticatslor fumelj tu anjli di ma napoi s-veadi shi s-cunoashti cum dzuã di dzuã Limba Aromânească s-bulgarizeazã shi s-tuceaști*”, spune Vasil Ianachiev în discursul citat *supra*, nota 58.

⁶⁵ Cf. *Fjalor i gjuhës së sotme shqipe*, Tiranë, 1980.

⁶⁶ „Frația”, nr. 8 (89) august (gusht) 2003, 8.

⁶⁷ Pentru particularitățile graiului fărșerot din Albania, cf. Th. Capidan, *Fărșeroții*, în „Dacoromania”, VI, 1929-1930, „Cartea Românească”, București, 1931, p. 116-204; Nicolae Saramandu, *Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea*, București, Editura Academiei, 1972, *passim*; Nistor Bardu, *Limba scrierilor aromânești de la sfârșitul secolului al XVIII-lea (Cavalioti, Daniil, Ucuta)*, Constanța, Ovidius University Press, 2004.

modul în care acestea sunt adaptate la rostirea fărșerotă (vezi, de exemplu, formele *corispondețli*, *tradițională*, *s-adapteadză*, *s-editeadză*), dar și pentru absența unei practici corespunzătoare a folosirii în scris a dialectului, ceea ce determină prezența unor forme ca *lingvistici* și *avem decizat*. În general, în textele aromânești ale redactorilor de la „Frația” se remarcă o anumită lipsă de fluiditate a exprimării și o oarecare greutate în a da forma cea mai firească neologismelor împrumutate din limbile albaneză, italiană, de unde multe au intrat în albaneză, sau din limba română. Se simte că autorii în cauză nu cunosc suficient limba română, al cărei spirit este în mod natural apropiat de aromână, în ciuda unei evoluții divergente timp de aproape o mie de ani a celor două dialecte⁶⁸, și că nu au nici o foarte bună practică a graiului nativ⁶⁹.

Deși în ultimele decenii în Grecia au luat ființă mai multe societăți culturale ale aromânilor, acestea par să nu aibă printre preocupări și editarea de literatură aromânească (vlahă) sau de publicații aromânești. De exemplu, „Λαογραφικός Ευλλόγος Βλάχων Νάουσεας” („Ansamblul Folcloric Vlah din Naousa”) editează numai în limba greacă materiale de informare asupra activității asociației respective, așa cum este un calendar („Ημερολογιο”) pe 2005 cu imagini grăitoare ale grupurilor de dansatori. Avem informații că și la Seres există un ansamblu care editează în grecește diverse materiale informative despre preocupările culturale și artistice ale ansamblului și asociației culturale respective⁷⁰.

De aceea, ni s-a părut de-a dreptul uimitor să găsim publicate în Grecia două culegeri de folclor aromânesc, tipărite cu alfabet latin, în cea mai bună tradiție a editării unor astfel de texte în cultura românească. Este vorba de volumele *Căntiți Armânești di-Aminciu* (1988) și *Căntiți Fărșerotești* (1991), ambele îngrijite de Gogu Padioti⁷¹.

⁶⁸ Despre divergența dialectelor și unitatea limbii române, cf. Sextil Pușcariu, *Limba română*, I, București, „Minerva”, p. 232; Eugeniu Coșeriu, *Lingvistica integrală*, Interviu realizat de Nicolae Saramandu, București, Editura Fundației Culturale Române, 1996, p. 108-114; Nicolae Saramandu, *Romanitatea orientală*, București, Editura Academiei Române, 2004, p. 71-73; Matilda Caragiu Marioțeanu, *Un dodecalog al aromânilor*, în *Aromânii. Istorie. Limbă. Destin*, coordonator Neagu Djuvara, București, Editura Fundației Culturale Române, 1996, p. 168-183.

⁶⁹ Am putut constata aceasta în timpul călătoriilor noastre de studii efectuate în Albania în 2003 și 2004, când interlocutorii noștri aromâni, vorbitori nativi ai dialectului, dar locuitori acum în orașe, în mediul lingvistic al populației majoritare, care își exercită în mod firesc influența asupra limbii alogenilor, întâmpinau greutăți în actualizarea propriului grai, recunoscând, mulți dintre ei, că-l folosesc tot mai rar și cu tot mai multe influențe ale limbii albaneze. Mai mult, ei ne mărturiseau că noi vorbim mai bine graiul străbun, așa cum îl vorbiseră și ei înainte, când locuiau în satele de origine. Pentru alte aspecte privind efectele bilingvismului aromâno-albanez, cf. Adrian Turculeț, *Aspecte ale situației sociolingvistice a aromânilor din Albania*, în vol. *Limba și literatura română în spațiul etnocultural dacoromânesc și în diaspora*, Iași, Editura Trinitas, 2003 (Academia Română, Institutul de Filologie Română „A. Philippide”), p. 110-127.

⁷⁰ În 26-27 august 2005, ansamblul respectiv a fost prezent în România pentru a participa la Festivalul Internațional de Folclor Aromânesc „Părintesca Dimândare”, organizat de Fundația Cultural-Științifică „Andrei Șaguna” din Constanța.

⁷¹ Γεωργίου Απ. Παδιώτη, *Căntiți Armânești di-Aminciu Βλάχικα τραγούδια του Μετσόβου*, Εκδοσεις Γερου, Αθήνα, 1988; idem, *Căntiți Fărșerotești Τραγούδα Φασριωτών – Αρβανιτοβλάχων*, Εταιρίας Αρομανικου (Βλάχικου) Πολιτισμου, Αθήνα, 1991. Aflăm de pe internet (rgnpress.ro/content/view/10349) că Gogu Padioti a fost secretarul Societății pentru Limba și Cultura Aromânilor din Grecia și un activist de seamă pentru drepturile aromânilor din Grecia, calități în care a editat și volumele citate. S-a născut la Metzovo (Aminciu) și a urmat cursurile gimnaziale și parțial pe cele liceale la Liceul românesc din Ianina, înainte de închidere. A murit recent, pe 27 noiembrie 2005.

Cântecele cuprinse în primul volum sunt însoțite de traducerea grecească, iar în cel de-al doilea doar de unele glose ale cuvintelor considerate mai dificil de înțeles.

Alfabetul folosit pentru redarea textelor este cel tradițional românesc, cu *ă, â, î, dz, ñ, ș, ț* etc. Pentru palatala *l'* editorul întrebuițează pe *l* dublu: *ll: ncllinu, pulliu, treilli* etc., iar pentru fricativa palatală sonoră *ɣ'*, pe *ú*. Iată un fragment din primul volum menționat: „*Pulliu, lai pulliu ți stai pri veargă/câte stai dzua-ntreagă/ș-tutu stai și julești?/-Nu vedzi peanile-ñ, ți suntu smărbôte/și tu sândze anduluchite?*”.

În ceea ce privește aromâna întrebuițată de Gogu Padioti în textele explicative întitulate *Zboru năinte*⁷² și *Prolog*⁷³ asupra pieselor folclorice incluse în cele două volume, aceasta are o fluiditate cu totul remarcabilă, neologismele de origine română, cele mai multe, fiind adaptate firesc la spiritul dialectului, demonstrând din partea autorului un bun exercițiu al limbii native și, foarte probabil, o bună cunoaștere a românei literare. Cele două fragmente care urmează sunt, credem, pe deplin edificatoare:

„*Cartea aestă cu cântiți di-Aminciu iasti un documentu că noi aveam cântiți armânești di tu vecllia eta ș-că avemu și astădz un folclor curat armânescu*” (*Zboru năinte*: 13).

„*Limba ți zburăsc fărșeroșli iasti un dialect proto-român, ișet dit latina ți zbură hurvâșli, ațelli ți fură colonidzaț după ți s'amisticară cu limba zburată di autochtoâni. Cum zburarea alor s'dizvultă mult pi-agalea, idiomu fărșerotesc arămasi ațel cama arhaicu di tuti idiomurli neolatini, ațel ți dealunga a etilor avu influena ațea cama slaba*” (*Prolog*: 22).

Așa cum arătam *supra*, în Republica Macedonia se tipăresc poate cele mai multe volume și plachete de literatură aromână din țările balcanice. Editorul este „Unia ti Cultură a Armănjilor dit Machidunii”, condusă, ca și revista „Grailu armânescu” a respectivei asociații, de poetul, prozatorul, publicistul și animatorul cultural Dina Cuvata (Dimo Dimcev). Mai mult, după cum am văzut deja, Dina Cuvata a început să transpună în aromână mari opere ale literaturii universale, precum *Biblia*, *Iliada*, *Odiseea*, *Divina Comedia* etc. (vezi *supra*).

Alfabetul folosit de Dina Cuvata atât în activitatea editorială, cât și în cea publicistică este cel al lui Tiberiu Cunia, adoptat la Freiburg, în care palatalele *l', n'* sunt redade de grupurile de litere *lj, nj*, iar *ș, ț*, prin *sh, ts*. De asemenea, nu se face diferență grafică între *ă* și *î*, pentru ambele vocale fiind uzitat grafemul *â*. În privința neologismelor, Cuvata nu modifică automat orice *o* neaccentuat în *u*, dar *e* neaccentuat devine totdeauna *i*. Bun cunoscător al românei literare, editorul și jurnalistul Dina Cuvata împrumută în mod firesc în exprimările sale termeni din limba română literară, în care neologismele romanice s-au încetățenit firesc prin întrebuițarea lor intensă în diferite variante stilistice. Textul care urmează este credem elocvent din acest punct de vedere: „*Dishtiptarea natsională-a Armănjilor, ashi cum cum nă spun documentili tsi viniră pân di noi, ahurhi iuva tu mesea di secolu XVIII tu-avdzăta Moscopoli, cu tipusearea-a cărtsălor sh-pi limba-armânească ashi cum s-tipusea cărtsă pi gârtseashti sh-pi slavoneashti ică limba machidunească, tu Tipografiua-ancupărată dit Vinitzii tu-anlu 1730*”⁷⁴.

⁷² *Cântiți Armânești di-Aminciu*, p. 13-14.

⁷³ *Cântiți Fărșerotești*, p. XXI-XXX.

⁷⁴ Dina Cuvata (Dimo N. Dimcev), *Ti importantsa-a Iradeauăljei (Decretlu-) a Sultanului dată pi 22 di mai 1905 shi iurtusearea ca Dzuuă Natsională-a armănjlor* (1), *Grailu armânescu*, VIII, nr. 4 (30), 2005, p. 6.

Observăm că fraza curge fără poticnelile și dezacordurile ziarștilor din Bulgaria sau Albania, ceea ce arată din partea autorului o bună cunoaștere și o practică frecventă a graiului nativ și a variantei sale publicistice în care neologismele se adaptează în mod firesc.

În ceea ce privește însă traducerea operelor din literatura universală în aromână, avem de făcut mai multe observații. Intenția măturisită a lui Dina Cuvata este să demonstreze că aromâna nu este un dialect al limbii române, așa cum afirmă Nicolae Saramandu, Petar Atanasov, Enache Puiu, Hristu Căndroveanu și alți învățați aromâni pe care traducătorul îi dezavuează, ci o limbă romanică de sine stătătoare, cu nimic mai prejos decât alte limbi romanice⁷⁵. Pentru a-i dovedi frumusețea, bogăția și că este capabilă să exprime conținuturile marilor opere literare ale omenirii, traducătorul Dina Cuvata a dat aromânilor de la el din țară și de pretutindeni versiunile aromânești ale unor celebre capodopere precum *Iliada* și *Odiseia* (sic!) ale lui Homer, *Shah-Namè* (*Cronica-a shahanjilor*) a lui Firdouși, *Comedia divină* a lui Dante Alighieri, *Bibliea* (sic!) ș.a.⁷⁶ Numai că traducerea respective, *armănipseri*⁷⁷, cum le spune autorul, nu sunt traduceri propriu-zise, după originale, ci transpuneri după versiunile românești ale operelor în cauză, fără să se precizeze însă decât rareori care sunt modelele de bază⁷⁸.

Apoi, în munca propriu-zisă de transpunere a românei literare în aromână, autorul caută, împrumută, adaptează, iar când nu găsește, creează / inventează cuvintele care să exprime sensurile din ediția de bază. Așa se întâmplă, de exemplu, în transpunerea *Bibliei*, în care Dina Cuvata îmbină formele neaoșe aromânești cu cele preluate din dacoromâna literară, deși este împotriva considerării celor două idiomuri drept dialecte ale românei istorice. Este ilustrativ în acest sens titlul capitolului 13 din *Sfânta Evanghelie după Ioan*, din ediția Bisericii Ortodoxe Române, care i-a servit ca model, deși „traducătorul” nu precizează acest lucru, care este formulat astfel: „Isus spală picioarele ucenicilor Săi la Cina cea de Taină, Arată cine este vânzătorul. Porunca iubirii. Petru îl va tăgădui”. La Dina Cuvata: *Isus lă cicioarli-a ucenitslor a lui la Tsina atsea Mistiryioasa. Spusi că cari-I vinditorlu. Dimândăciunea-a vreliljei. Petru va Lucatsă-ncheari*. Se observă cum este adaptată forma *ucenici*, inexistentă în aromână (cf. DDA), cum determinantul *cea de taină* devine *mistiryioasă*, un neologism creat de „armănipșitor”, iar *vinditor* este o altă creație a lui Cuvata despre care nu știm să fie actualizată azi în aromână. Dacă în asemenea inovații, transpunătorul poate fi scuzat, în ceea ce privește neaoșizarea numelui evanghelistului Ioan – *Oani*, aceasta ni se pare total neavenită.

Avem a face de fapt cu un procedeu mai vechi al editorului Dina Cuvata care modifică numele deja încetățenite și recunoscute ale autorilor, în special ale celor

⁷⁵ Verghiliu, *Eneida*, Scopia, 2003, *Tu loc di protuzbor*, p. 3. Vezi și prefața la Firdouși, *Shah-Namè*, Scopia / Vinitșă, 1999, p. 5.

⁷⁶ Vezi aut prezentarea din Dina Cuvata, *Scriitori armăneshtșă*, s.v.

⁷⁷ Termenul *armănipșeari*, inexistent în DDA și în DIARO este, probabil, o creație a lui Dina Cuvata. În schimb, *transpunere* (*transpuniri*), folosit încă din 1922, în *Antologia* lui Tache Papahagi, este azi foarte întrebuițat, atât de gruparea de scriitori aromâni din jurul lui Hristu Căndroveanu, cât și de cei de la Editura Cartea Aromână.

⁷⁸ În cazul lui Firdouși, *Shah-Namè*, în prefață (*Tu loc di protuzbor*), Cuvata menționează ediția lui George Dan de la Editura Pentru Literatura Universală (1969), iar pentru *Cânticlu-a Nibelundzâlor*, „armănipșitorul” precizează că a avut drept model tălmăcirea lui Virgil Tempeanu din 1964, de la aceeași editură. În cazul „traducerilor” operelor *Eneida*, *Bibliea*, *Odiseia* (le-am citat în ordinea cronologică a apariției lor editoriale, cf. *supra*, în text), nu ni se spune nimic despre versiunile după care a lucrat.

aromâni, dându-le o formă aromânească considerată de el cea firească. Astfel, George Murnu devine în antologia sa *Picurarlu di la Pind, Ioryi Murnu*, Nicolae Batzaria – *Cola Batzaria*, Ionel Zeana – *Ianachi Zeana* etc. Și mai grav, Dina Cuvata, adeptul limbii aromâne independente de limba română, în reeditările unor scriitori aromâni cunoscuți, intervine în texte înlocuind formele considerate de el dacoromânisme și modificând grafiile originare, ceea ce ni se pare impardonabil⁷⁹. Dăm pentru comparație o strofă din cunoscuta poezie a lui Constantin Belimace (Constantin Belemace, în scrierea lui Dina Cuvata) *Auşlu cărvănar*, în versiunea originală redată de Hristu Cândroveanu (în *Un veac de poezie aromână*), și în aceea a editorului din Scopia (în *Picurarlu di la Pind*): „*O lai murgu, frate bun, / Pînă tora fum deadun; / De-aua ş-ninte nu va s-him, / C-amindoil'i auşim*” // „*O, lài Murgo, frati bun, / Pănă tora fum deadun; / di-aoa sh-ninti nu va s-him, / C-amishdoilji nă-aushim*”.

La Skopje activează și „Liga Armânjilor dit Machedonii”, care editează revista „Fenix”, dar care nu cade în exagerările lui Dina Cuvata, criticat, de altfel (chiar dacă mai voalat), pentru atitudinea sa inflexibilă manifestată în problemele aromânești⁸⁰. Întrucât alfabetul și problema neologismelor folosite în această revistă au fost prezentate deja la Conferința din 2003 a Institutului “A. Philippide”⁸¹, nu mai facem aici alte considerații.

La capătul tuturor acestor observații se desprinde ideea că problemele scrisului în aromână se află azi în preocupările unor scriitori, publiciști, dialectologi, oameni de cultură aromâni și români care desfășoară o remarcabilă activitate publicistică și editorială. Ei sunt în general de acord că, pentru păstrarea și modernizarea acestei rostiri atât de interesante care este dialectal aromân, este nevoie să se scrie mult și bine, într-un sistem grafic unitar și într-o limbă literară comună. Deocamdată însă, aproape fiecare autor scrie în propriul grai și cu propriul sistem grafic, pe care editorii le adaptează după criteriile proprii, diferite de la unul la altul. Dată fiind audiența destul de redusă a acestor scrieri, marele public neavând acces la ele datorită fie lipsei de interes, fie unei difuzări defectuoase, este greu de prevăzut dacă și când se va impune o variantă de limbă literară comună pentru aromână, într-o grafie unitară.

SIGLE

- DDA Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân general și etimologic*, Editura Academiei, București, 1974.
DIARO Matilda Caragiu Marioțeanu, *Dicționar aromân (macedo-vlah) DIARO*, Editura Enciclopedică, București, 1997.
SCL „Studii și cercetări lingvistice”.

Observations On the Aromanian Written Today in Romania, Bulgaria, Albania, Greece and the Republic of Macedonia

⁷⁹ Vezi *supra*, nota 50. Antologia în cauză a fost sever criticată în „Deșteptarea”, 12, nr.3 (132), mar. 2001 de Hristu Cândroveanu (p. 2) și Florin Cândroveanu (p. 7).

⁸⁰ Cf. Nico Popnicola, *Ună shcurtă scitsă ti „conducătorlji” a armăneshtilor sustsăts dit Machedonii*, „Fenix”, IX, nr. 70, Brumar, 2003, p. 1.

⁸¹ Cf. Manuela Nevaci, *Neologisme romanice în publicațiile aromânești din Republica Macedonia*, în vol. *Spațiul lingvistic și literar românesc din perspectiva integrării europene*, Editura „Alfa”, Iași, 2004 (Academia Română, Institutul de Filologie Română „A. Philippide”), p. 302-309.

In this paper, we present some characteristics of the written Aromanian of today in the Balkan countries where the Aromanians are living. We have analyzed especially the alphabets chosen and adopted by the editors and the practice of the idiom in the different countries where Aromanian is used in writing. We have stressed the fluency of the dialect and the way neologisms have been used in the contemporary Aromanian.